

700 GODIŠNJICA SLOB. I KR. GLAV. GRADA ZAGREBA

LIETOM KROZ PROŠLOST ZAGREBA

Dok neki stari povjestničari misle, da je Zagreb rimska Soroga, koju bilježi Ptolomej, ipak je to puko nagadjanje bez ikakva temelja. Nije pak izključeno, da je na mjestu zagrebačkoga Gradeca-Griča postojala već za Rimljana kakva stražarnica, ako ne i naselje rimsko. Zanimljiva je činjenica, da se u gradskoj viećnici u podrumu, gdje stoji gradska registratura zamijećuje do 3 m debeo zid (prema sjeveru). Svakako su tako debeli temelji neobični kod zgrada, koje bi nastajale u Srednjem vijeku, a k tomu još unutar zidova gradskih. Dobro bi bilo to pomno iztražiti, nisu li ovi temelji iz daleko starijega vremena?

Kako znamo, u današnjem Štitarjevu stajala je nekoć ugledna rimska naseobina Andautonija, zapravo varoš, dok se je naokolo Zagreba otkrilo mnogo toga, što dokazuje, da su ovdje stajala veća ili manja rimska naselja, osobito uz stare rimske ceste koje su vodile iz Andautonije prema Ptuju (Petovia), Ljubljani (Emona) i Sisku (Siscia). Mirno se možemo priključiti mnienju prof. Klaića, koji drži, da su stari Andautonci raztrkali se za seobe naroda, i da su osnovali nova naselja u obsegu današnje Vlačke uljce, koja se često u Srednjem vijeku nazivlje »vicus Latinorum«, selo Latina. Tamo da je stajao neki nasip »greb«, u svrhu obrane od poplave, a možda i od neprijatelja. Žitelji, koji su se naselili iza nasipa »greba«; prozvali su svoju naseobinu Zagrebom.

Tragova predrimske kulture, predhistoričkih naselja našlo se je oko Zagreba. Tu su živjela neka keltska plemena, koja su se pod imenom Japoda sterala sve do današnje Like. Seoba naroda skršila je rimski imperij u ovim krajevima. Razorena je rimska Siscija, opustjela biskupija sisačka, sufragana biskupije solinske. Za cijelo po šumama, koje su se nekoć sterala od Zagrebačke gore sve do Save, zaostalo je staroga poganskoga žiteljstva, i po koja neznatna naseobina kršćanska.

Takvo su stanje u ovim krajevima našli Hrvati, kad su naselili svoju novu domovinu! Nisu Hrvati bili divljaci, već pitom i poljodjelski narod, koji nije tamanio nadjeni rimski živalj, a možda i preostala keltska plemena, pa s toga je razumljivo, da su u tom kraju i dalje živjeli pogani.

Kad je ugarski kralj sv. Ladislav, zaposjeo iza smrti kralja hrvatskoga Zvonimira hrvatske krajeve od Save do Gvozda, zatekao je tu i pogana, ostatke Kelta, a i Hrvata.

Hrvati koji su se naselili u Zagrebu, a naročito oni na »Grčkih Gorica«, uzeše s vremenom ustrajati svoju naseobinu, a pokrstivši se, podi- goše si skoro i crkvu posvećenu sv. Marku, jer se je o tom mjestu, gdje stoji ova crkva i danas, pričalo, da je sv. Marko Evangelista, tu propovi- jedao poganima kršćanstvo. Nastajala je pomalo varošica na »Gradecu«, gdje su možda Hrvati već našli ostanke možda rimske kakove kule. S vre- menom pridolazili su i stranci, obrtnici i trgovci t. zv. »hospites-gosti«. Znamo dobro, da su se Hrvati kao poljodjelski narod, žacali baviti obrtom i trgovinom. Pak i u dogledno vrijeme natrag od danas, nije se seljak podavao obrtu, Riedki su to bili slučajevi, jer samo siromaštvo je sililo i na takovu zaradu.

Kralj Ladislav osnovao zagrebačku biskupiju g. 1093., kojoj je opre- djelio granice one kako je taj prostor bio dielom hrvatskoga kraljevstva, dakle prostor današnjega Medjumurja i Prekomurja sve do Gvozda, te preko Kupe do Uskočkoga gorja. Osnovane su tu župe sa svećenicima.

Svakako je Zagreb već tad bio oveće mjesto, naročito na današnjem Kaptolu a svakako je bilo naselje i na brdu »Gradecu«, današnjem Gornjem gradu zagrebačkom, prozvano poslije »Mons Graci«, »Mons Graecensis«, »Grčke gorice«. Dakle mjesto, koje je imalo uvjete, da se ondje osnuje biskupija.

Koli latinski naziv »Mons Graecensis« tolj i hrvatski, »Grčke gorice«, daje nam pomisao, da je na tom mjestu stajala neka predhistorička ili rimska »gradina« jer znamo, da naš narod rado nazivlje predhistoričke i rimske ostanke »grčkim«, koje su nekoć podigli »Grci«, orijaši — divovi!

Osnutkom biskupije odpočinje novo doba za Zagreb, doba vjerskoga prosvjetljivanja, a time i kulturnih pregnuća. Zagreb naš liepo je napre- dovao u kolu kršćanskih naroda. Nadviše se ali tmasti oblaci. Horde azi- jatskih M o n g o l a i T a t a r a provale s iztoka u Ugarsku g. 1241., unište ugarsku vojsku na rijeci Šajo, hrvatski herceg, brat kraljev, mladi kralj, r e x j u n i o r Koloman, vladar Hrvatske dopade rana, i umre u Čazmi. Kralj Bela III. bježi u Hrvatsku i na hrvatsko more. Divlje horde spalše i uništiše Zagreb, a narod se spasava u guste šume i druguda, kamo se je mogao sklonuti. Tamo oko Trogira i do otoka bije se žestoka bitka s Mongolima i Tatarima. H r v a t i ih sa svojim velikašima naročito s kne- zovima krčkim Frankopanima i drugima, uništiše, i tako spasiše E v r o p u od zla i nevolje, koja joj je prietila.

U Zagreb se opet v r a ć a j u b j e g u n c i, dižu spaljene kuće i crkve, opet započinje mirni i radini život. Kralj se Bela vraća i podjeljuje u Veröcze — slovački W e r o w c e u novigradskoj županiji (ne u našoj Virovitici) 16. s t u d e n o g a 1242. zagrebačkim »gostima« na brdu »Gra- decu«, »Grčkim goricama«, p o v e l j o m pisanom na pergameni, o koju

je objesio dvostruki zlatni pečat — bula aurea, slobostine slobodnoga i kraljevskoga grada. Njome se uređuje gradska uprava i gradska sudbenost pak i teritorijalne granice grada Zagreba, od Zagrebačke gore do Save, s iztoka do Medveščaka, sa zapada do medja posjeda plemena Aka — t. j. do potonje susjedgradske gopostije. Ova važna latinska povelja glasi:

U ime svetoga Trojstva i nerazdieljivoga jedinstva. Amen. Bela milošću Boga Ugarske, Dalmacije, Hrvatske, Bosne, Srbije, Galicije, Lodomerije i Kumanije kralj za uvieke. Uzvišenost kraljeva zahtieva, a uzvišenost duguje časti, da se tim više raduje nad množtvom naroda u koliko ovi ugledom nadvisuju ostale. Odatle sliedi da toli sadašnjima, kolj budućima ovime očitujemo, da, kad se je našoj volji svidilo, da u Zagrebu, na brdu Griču uredimo slobodnu varoš, i onamo prizovemo goste, i onaj dio kraljevstva utvrdimo i učvrstimo za sigurnost granice i druge pogodnosti, pošto smo se posavjetovali s dragim i vjernim našim Dionizom banom ciele Slavonije i s drugim prvacima kraljevstva, koji su ovu našu nakanu i volju jednodušno odobrili, izveli smo našu nakanu, dozvoljujući, da na spomenutom brdu bude varoš, pridolaze gosti, imaju zemlje i posjede, povlastice i slobode od nas doznačene i niže popisane drže i nepovriedjene čuvaju. Povlastice, dakle, i slobode građjana na rečenom brdu stanujućih i sabranih, koje su oni medjusobno uredili, a mi ih odobrili, jesu sliedeće: Ako bi isti gosti u području Ugarske, Dalmacije, Hrvatske, Slavonije bili orobljeni od razbojnika ili inih zločinaca, dužan je gospodar zemlje, u kojoj su orobljeni, pošto se po sudu dobrih ljudi i prisegom sugrađjana procieni količina novca, ili oteto povratiti ili zločinca označiti. Zatim nisu dužni ni na kojem mjestu u granicama kraljevskim plaćati daće. Zatim, kojigod građjanin drugoga građjanina poğrdi psovkama, poğrdama ilj psinama, te ako zbog toga bude odsudjen, neka plati uvriedjenomu deset pensa, u občinske troškove 100 denara, koji, ako se iza trokratnoga izpravljanja ne poboljša, pošto mu se sve stvari u občinske svrhe privedu, neka se kao nepoštenjak sramotno iz varoši protjera. Ako bi takodjer tko drugomu dao čušku, ili ga zlobno za vlasi vukao, neka trpi istu kazan. Ako bi tko koğa nožićem, mačem, kopljem ili strjelicom ili kojim takovim načinom ranio, a ranjeni se oporavio bez štete na udovima, neka plati liečnika ranjenikova, a ranjenomu neka plati pet pensa, a pet u varoške svrhe. Bude li pako osakaćen ná kojemu od uda, ima platiti liečnika ranjenikova, i ranjenomu deset maraka i za varoške potrebe deset pensa. Ako pako umre, imadu dva diela njegova imetka pripasti roditeljima ubijenoga, trećj dio varoši. Bude li pako ulovljen, ima se po običaju kazniti, osim ako je tko koğa ubio u igri bez zle nakane, u ovom bo slučaju neka usmrtitelj dade u ime odštete sto pensa rođjacima ubijenoga, dvadeset pako pensa za občin-

ske svrhe; ako mu imetak ne bi bio dovoljan, neka se prepusti osudi gradjana. Ako bi pako tko od stranaca, ulazeći u varoš, budi na cesti, budi u kući ili na trgu slično, kako gore zabilježeno počinio, neka mu sudi sudac varoši i osuđen neka trpi iste kazni. Ako je pako tko od stanovnika varoši, ili stranaca bio ulovljen u krađi ili razbojstvu unutar medja varoških, neka se po gradskom sudcu kazni. Zatim, ako bi koji stranac, kojega iz varoši hotio pozvati na sud zbog novca ili nanesene nepravde, neka ga kod sudca tuži; i ni koja parnica ne smije se suditi na dvoboj, već ima dovršiti po svjedocima i prisezi, bila ona sa strancima ili domaćima. Svjedoci pako imaju se uzeti takove povlastice, slobode, koje su ove: na isti način, bilo da nadje stranac kod stanovnika, ili stanovnik kod stranca konja ili vola, ili neke ukradene stvari, uvieke se imaju postaviti svjedoci, kako smo gore spomenuli. Zatim, gradjani spomenute varoši ili kmetovi po selima, koja ovoj pripadaju, koja su blizu teritorija iste varoši, nisu dužni stajati na sudu ikoga osim varoškoga sudca; pak ako bi sudac bio sumnjiv, i tužitelj bi utvrdio zakoniti odklon, to, pošto se sazovu sve starješine varoši pod predsjedanjem samoga sudca, neka se rieši stvar, o kojih osudi, ako bi se još sumnjalo, i nezadovoljan ih tužitelj izazvao pred kralja, ima sam sudac za sve ostale ići do kralja. Na isti način, kad bi zbog koje mu drago parnice tko god gradškoga sudca i gradjanina, ili same gradjane pozvao pred kralja, nije dužan poći drugi van sam gradski sudac. I ako bi tko kojega gradjanina ili gradjane, ne tražeći prije pravicu od gradškoga sudca, izazvao pred kralja, za onoga ili one dužan je poći sudac, i njemu će izazivač namiriti izdatke, za to, što je prezrevši ugled kraljevske povlastice, koju je poznavao, ne potraživši gradškoga suca, ovoga uzalud trudio poslovima i troškovima. Gradjani pako neka imaju slobodnu vlast izabrati varoškoga sudca odakle god hoće, koji se ima nama predložiti, svake ga godine izmieniti po sudu svoje volje. Zatim, ako bi tko iz varoši umro bez nasljednika, neka ima slobodnu volju sve svoje pokretne razpoložiti komu hoće. Nekretnine bo, kuće, dvor, vinograde, zemlje i zgrade, posavjetovavši se sa svojim sugradjanima, neka ostavi svojoj ženi ili komu od rodjaka svojih, nu tako, da se ove ni po njemu, ni po ženi ni po rođjacima ne mogu otudjiti vlasti varoškoj, niti izuzeti ili odkinuti. Zatim umre li tko bez oporuke, a ne bude imao ni sinova ni žene ni rodjaka, imaju se dva diela njegova imetka po povjerljivim muževima, za to po vieću gradjana odredjenima podieliti siromasima i crkvi iste varoši, treći pako dio neka se pridrži u korist varoši. Onda odredjujemo, da se u istoj varoši obdržava svečani sajam na dva dana u sedmici, najme u ponedjeljak i četvrtak, a osim toga dnevno dnevni sajam. Obćina pako gorespomenute varoši, obvezana je nama na sljedeće službe: Kad bude kralj ugarski hotio povesti vojsku u primorske strane ili na Korušku ili Austriju, dužni su rečeni gradjani poslati deset vojnika

opremljenih vojničkim oružjem. Osim toga dužni su dati kralju, kad se zbude, da onamo podje, za objed dvanaest volova, tisuću kruhova, četiri bačve vina. Hercegu pako ciele Slavonije, ako je od kraljevske djece, dužni su polovinu rečenoga dati. Banu pako koji bude, ali ne podbanu, nisu dužni ništa drugo plaćati, nego na početku njegova banovanja: jednoga vola, sto kruhova, bačvu vina, jednom dok god bude banom. Zapravo od svih ovih služba bit će pet godina slobodni i prosti; nakon izminuća petgodišta budu obvezani na plaćanje. Nadalje, isti građani dobrovoljno na se uzeše, da vlastitim troškovima rečeno brdo Greč dobro utvrde čvrstim zidom. Za uzdržavanje pako gostiju, koji stanuju na rečenom brdu, dali smo zemlju oko toga brda Greča, koju smo istim gostima po našem dragom i vjernom Dionizu banu ciele Slavonije pod izvjestnim i razlučenim medjama uručili, da ju za uvijek posjeduju, koje zemlje medje ovako teku: Prva je medja na luci Save, koja se zove Kraljev prijevoz do velike ceste, i po njoj se stere do potoka, koji se zove Zojska, koji potok prelazi preko mosta: onda po istoj cesti pruža se prema sjeveru, prelazeći vodu, koja se zove Mlaka i dolazi na brežuljak, uz koji je zemljani medjaš, koji dieli zemlju kraljevskih pučana s istočne strane; zatim prelazeći manju Mlaku dolazi na veliku cestu, koja se obćenito zove Eteven, po kojoj dolazi do potoka Cirkvenića, tamo je most, odovuda gore istim potokom uz brdo Greč polazi ravno medjom prema sjeveru, sežući do izvora, koji se zove Kubulkut, uz koji je zemljišni medjaš, od kojega gore uz potok Cirkveniće prema sjeveru dolazi do potocića, koji se zove Sopotnika, odovuda prelazeći brdašce pada u neku dolinu, kojom prelazi k potociću, koji se zove Lomski potok, zatim se uzpinje k medji zagrebačkoga kaptola, druga je gostiju grečkih, treća sinova Dobča od plemena Aga, zatim polazi na vrh istoga brda po imenu Medvednića, prema zapadu i dolazi k medji sinova Mikula, koja do kojega je križ i uz ovo je zemljani medjaš; zatim prelazeći od vrhunca istoga brda prema južnoj strani uz medjaše k kestenovom drvu, do kojega je križ i uz ovo je zemljani medjaš! zatim silazi do glave vrela, koje se zove Čičerja, koje vrelo dieli zemlju Andrije od zemlje prije spomenute, i tako silazi po njemu skreće ponešto prema zapadu k brdu, i ondje je drvo kestenovo označeno križem, do kojega je zemljani medjaš, zatim na vrh ovooga brda polazi prema jugu dieleći zemlju zagrebačkoga kaptola; zatim na okrug prema zapadu nešto skreće i ondje prelazi potocić, koji se zove Neznić potok, i odonud penjući se gore od zemlje Andrijine po dolini k vršku jednoga brda, tamo je medja, odavde dieleći po starim medjašima zemlju Gremlu silazi k drvu, koje se zove javor, i tamo je medjaš, i pada k cesti koja polazi iz sela Gremla, zatim po istoj prema jugu polazi do polja k zemljanom medjašu, odonud nešto skreće na lievo po cesti i dolazi do močvara, koje se zovu Mlaka, tamo je medja to iste Mlake, s lieve strane polazi do orahova drva,

tamo je medjaš, onda k bazgu, pod kojim je medjaš zemljani, otuda po medjašima ide i pada na riekü Savu, odavle spušta se na prvotni medjaš i tako dovršava. Da dakle ova naša rečena odredba i sloboda rečenih gostiju čvrsta i nepovredjena ustraja, ovu smo im povlasticu podielili potvrđujući ju vječnom krepošću našega zlatnoga pečata. Dano kod Wereuzha kroz ruke meštra Benedikta prepošta stolnobiogradskega, dvora našega kancelara, izabranoga nadbiskupa koločkoga, Stjepana zagrebačkoga, Bartola (nitranskoga), Blaža čanadskoga, Benedikta varadinskoga i predloženoga gjur-skoga, Stjepana vackoga i predloženoga za nadbiskupa ostrogonskoga, biskupa, koji su upravljali crkvama; za vrijeme dražoga našega rodjaka Ivana Angela gospodara Srijema i župana bačkoga, Ladislava palatina, Mateja meštra tavernika i župana nitranskoga, Rolanda stolnika i župana šopronskoga, Mavricija meštra peharnika, Stjepana meštra konjušara Arnolda, župana simeškoga, Pavla župana stolnogradskoga, koji su obnašali poglavarstva i županske časti. Godine od Utjelovljenja gospodnjega tisuću dviesto četrdeset i druge, šesnaesti kalendar decembra, kraljevstva našega godine osme.

Iz ove povelje jasno se razabire kakva je prava dobio grad Zagreb, pak i obseg zemalja, koje su mu pripadale.

Kraljevom dozvolom sagradio si je Kaptol zagrebački oko g. 1247. tvrdi grad Medvedgrad u Zagrebačkoj gori i tako dobi grad Zagreb novoga susjeda, s kojim je kroz vjekove imao dosta sukoba i borbi. Okol polovine XIV. stoljeća opet je podignut na zapad Zagrebu grad Susjedgrad, u kojem dobi Zagreb drugoga medjaša, s kojim je takodjer često dolazio u sporove zbog medja i kmetova.

Dok je Zlatna bula podielila gradu Zagrebu »svečane« sajmове pone-djeljkom i četvrtkom te dnevni trg, podielio je isti kralj 31. ožujka 1256. veliki godišnji sajam o Markovu.

God. 1266. obnovio je kralj Bela gotovo u cjelosti »Zlatnu bulu« od g. 1242., pače i popunio novim ustanovama. G. 1267. oslobodio je isti kralj Zagrebčane od carina i tridesetnice, što je opet pogodovalo trgovini. — Njegov nasljednik kralj Stjepan, potvrdio je g. 1270. sajmovno pravo dano Zagrebu g. 1256. (Markovski sajam).

Osim ovih sajmova, dobiva Zagreb na brdu »Gradecu« i druge sajmове, koje mu podieliše hrvatsko-ugarski kraljevi.

Sajmovima i okretnošću zagrebačkih trgovaca, razvijala se je i t r g o v i n a. Zagreb dobi od kraljeva i dohodke tridesetnice, koji su bili namie-njeni uzdržavanju gradskih zidina i kula. Prekomorska i južna roba dola-zila je od Jadrana u Zagreb i dalje t. zv. modruškom cestom. U XVI. sto-ljeću bila je u Zagrebu živa trgovina, suknom, kožom, solju, morskom solju, morskim ribama i južnim voćem. Sukno je dolazilo, kao i svila iz Italije.

te iz Njemačke i Francuske. Trgovalo se je i drugom robom i proizvodima domaćih obrtnika. Bilo je i kruha, brašna i t. d. -

Obrtnici urediše prema njemačkom uzoru svoje cehove, koji su s vremenom bili od velikoga upliva u Zagrebu. Najstariji bio je »šošarski ceh«. Šošari su izradjivali »nemške« i »magjarske« cipele i čizme.

I Kaptol, koji je bio Medveščakom odijeljen od teritorija na »Gradecu — Mons Graecensis«, s obćinama Nova ves i Vlaška ulica, znatno je bio naseljen s obrtnicima svake vrsti, a imao je svoje »bolte« i »štacune«, svoje filjarke i svoje sajmove, zbog kojih se je pod konac XVI. stoljeća rodila dugotrajna parnica, a sa strane grada, kao i sa strane Kaptola, često su se događjala razna nasilja.

Iza Tatarske najezde obnavlja se i mjesto na Kaptolu — zapravo Zagreb. Stolna se crkva popravlja ali to traje više viekova. Osobito se je u tom radu iztaknuo biskup Osvaldo Thuz, koji je mnogo doprinjeo novaca za gradnju stolne crkve. Biskup Toma Bakač, potonji kardinal, opasao je crkvu zidovima i kulama. U XV. stoljeću dobiva i Kaptolsko mjesto naokolo svoje zidove i kule. Mali biskupski dvor dogradjen je tek u XVII stoljeću.

Uz stolnu crkvu na Kaptolu gradi se crkva sv. Marije i sv. Mirka te sv. Franje reda istoimenoga.

Zlatnom bulom kralja Bele, dobi grad na »Gradecu« — »Mons Graecensis« i patronatsko pravo. Crkva sv. Marka prvobitno gradjena za cielo u romanskom slogu, izgradjena je u XV. stoljeću u gotskom slogu. Sva je prilika, da su romanski stupovi, koji su nadjeni u Kamenitoj ulici prigodom rušenja starih kuća, gdje je osvanula nova vladina palača, ostatci romanske crkve sv. Marka. Oni se danas čuvaju u gradskom muzeju.

Uz sv. Marka, dižu se na »Gradecu« i druge crkve: Sv. Katarine, sv. Marije, sv. Uršule, a napokon i sv. Trojstva (u XVII. st.) uz samostan opatica sv. Klare. Crkva sv. Margarete u podgradju (suburbium), kod koje su bili i župnici, napuštena je u XVIII. stoljeću i nju je car Josip II. darovao »grčkoj koloniji« zagrebačkoj. Prve su matice vodjene grčkim jezikom.

Zagreb je proživljavao i vrlo burna vremena. U borbama kralja s češkim kraljem Otokarom, koji je zaposjeo Štajersku i Kranjsku, a zaposjeo i samoborski kraj, gdje su njegovi pristaše podigli grad samoborski, stajao je grad Zagreb uz svoća kralja. Za borba pred konac XIII. st. bilo je tu i krvavih borbi g. 1292. na Medveščaku na mostu, (Gardun) koji dobi po tom ime Krvavi most. Bilo je razpra i borba s Kaptolom u XIV. stoljeću zbog česa udari papa grad Zagreb izobćenjem i interdiktom. Dugotrajne su bile borbe Zagrebčana s medvedgradskim gospodarima. Taj grad sagrađio si je Kaptol iza provale Tatara, za slučaj slične nevolje, da mu bude utočištem. Bilo je sličnih borbi i sa susjedgradskom gospodom. Najznačajnija je bila borba o medjama s Gregorijancima u XVI. stoljeću. Za borbi između kra-

lja Ferdinanda I. i protukralja Ivana Zapoljskoga, stradao je i grad i Kaptol i stolna crkva od topovskih zrna 1529. U lošoj uspomeni ostadoše Ferdinandove španjolske čete! Prietila je i česta pogibelj od Turaka, koji su se jednom približili skoro do zidina kaptolskih, ali na zidinama ni grada ni Kaptola nije se nikad vijala turska zastava! Toj je nevolji Zagreb sretno izmakao! I seljačka buna g. 1572-3, zaprietila je Zagrebu. U Zagrebu poginuo je vodja pobunjenih seljaka Matija Gubec, kako vele okrunjen užarenom krunom. Poginuo je kao časna žrtva u borbi za čovječja prava svojege staleža. God. 1579. bila je takodjer puna stradanja Zagrebčana od nasilja bana Ivana Ungnada, koji je teško pritisnuo zagrebačke građane oholeći se, da nije samo njihov ban, već i kralj!

G. 1335. sagradio je kralj Karlo Roberto do Dveraca kraljevsku palaču. U njoj su često stanovali kraljevi i hercegi kad bi se svratili u Zagreb. Dosta rano je kao takva napuštena i prešla u privatne ruke, dok ju nije gradska občina iza smrti grofice Buratti kupila u reprezentativne svrhe.

U Zagreb pridolažahu i razni crkveni ^{redovi} suđovi, lučonoše vjere i prosvjete. Već rano osnovaše Dominikanci svoj samostan sv. Nikole u Vlaškoj ulici i u XV. stoljeću od straha pred Turcima sele u grad do crkve sv. Katarine. G. 1315. dolaze u Zagreb Cistercite i osnivaju svoj samostan kod sv. Marije na Kaptolu, ali već na početka XVI. vijeka napuštaju Zagreb. I remetski Pavlini dobivaju na »Griču« gradski toranj, da se imadu kuda sklonuti u nevolji. Franjevci već u XIII. stoljeću osnivaju svoj samostan na Kaptolu, na mjestu za koje veli legenda, da je stanovao sv. Franjo Assiski. Na početku XVII. stoljeća dolaze i Tusovci u Zagreb, i dobivaju nekoć dominikansku crkvu sv. Katarine. 1607. osnivaju gimnaziju. Zakladama domoljuba, a naročito grofa Nikole Frankopana (1632.), pak Krušelja, Ručića i Smolčića osnivaju »sjemenište za mladež« sv. Josipa. Iz ovoega eminentnoga odgojnoga zavoda potjekoše mnogi učeni, valjani rodoljubni muževi. Gojili su i crkvenu glazbu i pjevanje, te priredjivali razna prikazivanja. G. 1669. dobivaju povlastice za osnutak sveučilišta. U grad na Gradecu pridolaze i opatice sv. Klare polovinom XVII. stoljeća, što je osobito podupirao grof Gašpar Drašković. One su se bavile odgojem ženske mladeži. I kći bana Petra Zrinskoga Judita Petronela bila je opaticom toga samostana, a »abatise« bile su gotovo samo kćeri hrvatskih znatnih plemićkih porodica. Ona je umrla o. g. 1700. i pokopana je zacielo u katakombama sv. Marije, gdje je Kukuljević našao ulomak njezine nadgrobne ploče. Sve opatice su to vrijeme stanovale kod sv. Marije, jer je samostan bio postradao. Konačno dodjoše i Kapucini. Traгови njihove crkve, krasan gotski prozor, pronadjen je prigodom rušenja kuća na Promenadi g. 1941.

Red Isusovaca dokinut je g. 1773. pak i samostan Kapucina i sv. Klare u Zagrebu.

Već u XVI. stoljeću osniva se na Kaptolu sjemenište na mjestu kurije poturice kanonika Franje Filipovića (XVI. st.), za odgoj svećenika, na kojem djelovahu vrsni učitelji, teolozi i pravnici. Sve to omogućile su zaklade biskupa, kanonika i inih rodoljuba. A tako su osnovane i znatne zaklade koje su omogućile »učeojoj mladeži«, da mogu polaziti i strana sveučilišta. Znatna je plemenita zaklada biskupa Franje Ergelskoga od g. 1622. Ne mogu tu prepustiti hrvatske »kolegije u Beču« i onaj u Bologni, koji je utemeljio pod izmak XVI. stoljeća zagrebački kanonik Pavao Zondi. Mnogi su polazili i Isusovačko sveučilište u Trnavi, pak sveučilište u Beču, Grazu, Padovi, Pragu, Vratislavi i dr.

Sam grad Zagreb već je imao u XVI. stoljeću svoju pučku školu. I glasoviti prevoditelj Verböcijeva Tripartita, Ivan Pergović, bio je neko vrieme učiteljem na gradskoj školi. Svoje to hrvatsko djelo tiskao je u Nedjeljišću u Medjumurju g. 1574. I na Kaptolu osnovana je škola već pod izmak XVIII. stoljeća. Predaleko bi išlo, kad bi redom izbrajali nastajanja raznih zagrebačkih škola.

Nakon dokinuća reda Isusovaca je osnovana g. 1776. u Zagrebu »Akademija nauka« za koju je neumrle zasluęe stekao Nikola Škrlec Lomnički. Imala je pravoslavni i filozofijski fakultet, a g. 1874. postala je sveučilištem, koje je u najnovije vrieme upodpunjeno ostalim fakultetima.

G. 1744. utemeljen je Arkiv kraljevina H. S. D. Naglasujem, da je taj naš, danas hrvatski državni arkiv godinu dana stariji od bečkoga državnoga arkiva! U XIX. stoljeću osnivaju se u Zagrebu razni muzeji, koji su za nauku od prevelike važnosti.

Grad Zagreb na brdu Gradecu i preko Medveščaka, Kaptol s Novom Ves i Vlaškom ulicom, razvijao se je prvi na osnovi Zlatne bule kralja Bele, a Kaptol opet sa svojim obćinama Nova Ves i Vlaška ulica po svojim statutima, od kojih je najstariji onaj Ivana arcidjaka goričkoga iz g. 1334. Razvijala se je njihova jurisdikcija, samouprava, trgovina i ostali napredak uz mnoge ine prosvjetne uredbe.

Uzporodno razvijao se je Zagreb i u političkom pogledu. U Zagreb se vraćaju kraljevi, hercezi, u njemu borave banovi, a neki od ovih imaju u Zagrebu svoja stalna sjedišta. U Zagrebu na »Gradecu« i na Kaptolu u biskupskoj rezidenciji obdržavaju se hrvatski sabori, »generales regni congregationes«, na kojima se odlučivalo o upravi i obrani Hrvatske, o porezima i drugim važnim stvarima Hrvatske. Dozvoljavaju se kontingenti vojnika za ratove. U Zagrebu je sabor zaključio

07 sk
i »hrvatsku pragmatičku sankciju 1712.«, a poslije su stvarani i odlučni zaključci o sudbini Hrvata. Održavaju se i kraljevski, oktovalni, banski i županijski sudovi, od vremena do vremena borave u Zagrebu krajiški zapovjednici, a česta ukonačenja vojske, po koji put su, naročito u XVI. stoljeću, golemi teret i nevolja po građanstvo. Od god. 1809. dolazi Zagreb pod Vrhovno vojno zapovjedništvo za Hrvatsku (Generalkomanda), koje je tu do danas ostalo, smješteno u nekadašnjem Isusovačkom kolegiju.

Rječju Zagreb postaje ne samo kulturno, već i političko središte Hrvata s pogledom na sve grane zemaljske uprave. U Zagrebu su usredotočavane sve najviše sudbene, upravne i ine oblasti. Zagreb postaje srcem i dušom čitavoga narodnoga života. Već u XIV. stoljeću nazivlju i kraljevske izprave Zagreb »Metropolom kraljevstva hrvatskoga«. Zagreb postaje prvim gradom Hrvatske. U trgovačkom i gospodarskom pogledu, neko je vrijeme konkurirao mu Varaždin, zbog žive trgovine s austrijskim zemljama.

08 sk
Već u XVI. stoljeću postojala je vojnička pošta u Zagrebu, dok nije uredjena stalna, s koje su kretala poštanska i putnička kola kroz Varaždin u Beč, odvajajući se u Šopronu prema Budimpešti. Polovinom XIX. stoljeća bio je u Zagrebu vrlo popularan c. k. poštar Hailer, u kojega je kući bio živahan društveni saobraćaj. Sastojalo se je tu i hrvatsko društvo, kako to razabiremo u njegovom spomenaru, gdje je narisano Hailerovo kartaško društvo, a nad vratima u ovalu napis: »Bog živi Hailera!«

Mnoge strane porodice, koje su se nalazile u Zagrebu, a s imirale su se — rodiše se od njih dobri i valjani Hrvati. I dok je u Zagrebu do g. 1847. bio službeni jezik latinski, služili su se Zagrebčani svojim dragim hrvatskim jezikom. G. 1847. odredio je hrvatski sabor u Zagrebu na predlog Ivana Kukuljevića, da hrvatski jezik bude službenim u Hrvatskoj i da se uvede u sve škole i urede. Doista je bilo mnogih, koji su nje govali njemački jezik, pak i najstarije zagrebačko kazalište bilo je njemačko, dok nije pobiedila hrvatska rječ na kazališnim daskama! Već g. 1840. odpočelo se glumiti na hrvatskom jeziku, a 1860. pre-stadoše sasvim njemačka prikazivanja. G. 1863. pjeva se prva opereta, a 1870. i opera. Od g. 1871. je kazalište zemaljska institucija. Već g. 1830. gradio je Stanković kazalište, koje dotad nije imalo svoje naročite zgrade. Tako se je glumilo u kući grofa Amade, pak u nekadašnjem samostanu opatica sv. Klare i drugdje. Kad vidimo starije kataloge t. z. posudbenih zagrebačkih knjižnica n. pr. Hiršfeldove polovinom XIX. stoljeća — ne nalazimo u njima hrvatskih knjiga! Tek zaslužni nadbiskup Haulik, osnovao je takovu posudbenu knjižnicu u koju pridolaze i hrvat-

ske knjige! U ostalom do ilirskoga pokreta bilo je dosta malo hrvatskih svjetovnih knjiga, premda su se već za hrvatsku knjigu i prije pobrinuli neki rodoljubni ljudi, Mulih, Gasparotti, Habelić i drugi. Nu ove bijahu većim dielom religioznoga sadržaja. Nicale su i latinske, njemačke i hrvatske prigodnice.

Hrvatsku knjigu obogatili su na početku XIX. st. osobito Brezovački i Mikloušić i dr.

Ideja narodnoga osvješćivanja mnogo je starija od ilirskoga pokreta, kako je to iznesao prof. dr. Fancev.

U Zagrebu se već u XVIII. stoljeću osniva prva tiskara, kod toga djeluje naš slavni Pavao Vitezović. Takova se osniva i na Kaptolu. Spominjemo tiskare: Vitezovićevu, Isusovačku, Zemaljsku, Novoselovu (na Kaptolu), Weitzovu, Kotscheovu, Supanovu i Gajevu, od koje nastaje tiskara Nar. Novina i konačno Hrvatska državna tiskara. Tko bi izbrojio sve daljnje tiskare u Zagrebu, od kojih je ponajbolje slovila Dionička tiskara (Obzorova).

God. 1780. počinju u Zagrebu izlaziti prve novine na njemačkom jeziku — pod naslovom »Agramer Correspondent«, razumljivo, pod vladavinom cara Josipa II. poznatoga centraliste! Pod konac 20 godina XIX. stoljeća odpočinju izlaziti njemačke novine: »Agramer Zeitung« i »Luna«, a Gaj osniva »Ilirske Novine«. Otdad niče sijaset raznih novina političkih, gospodarskih i inih struka, pak razni beletristički, naučni i šaljivi listovi i časopisi.

U XIX. stoljeću osniva se najprije njemačko glazbeno društvo, od kojega se rodi Hrvatski glazbeni zavod i konačno Glazbena akademija.

God. 1842. osniva Lj. Gaj s grofom Jankom Draškovićem i s drugim rodoljubima »Maticu Ilirsku« — odnosno »Maticu Hrvatsku« koje je rad u svakom pogledu do danas sretan i uspješan! Tako se osniva »Društvo sv. Jeronima«, koje vrstno djeluje sa svojim publikacijama u narodu.

Is pogledom na zdravstvene prilike grada, nalazimo već od XV. stoljeća zgodnih odredaba. Zdrava voda dovođila se je vodoovodom u Zagreb, tragove takovoga nalazimo već u XVII. stoljeću, kad se htjela voda dovesti iz vrela Remetčane, a u XVIII. stoljeću iz Kraljičina zdence (1777.). To je pitanje riješeno izgradnjom vodoovoda u novije vrieme. Osnovana je u XVIII. st. u Zagrebu i Kirurška škola. I na usavršavanju zdravstvenih prilika radi se neumorno! Nadbiskup Haulik dovede u Zagreb »Milosrdnu braću«, koja osnovaše na Harmici (Jelačićev trg) svoju bolnicu, dovede u Zagreb Sestre milosrdnice sv. Vinka, i osniva se njihova škola i bolnica. Nu Zagreb i

Kaptol imali su već svoje bolnice u XV. i XVI. stoljeću, hospitale i sirotišta Xenodochia! Bile su tamo već rano i ljekarne prva u Gornjem gradu u XIV. i na Kaptolu u XVI. stoljeću. Liečništvom bavili su se već u srednjem vijeku i kanonici, a liečnika baš pravih nalazimo počam od XVI. stoljeća, ne spominjući tako zvane »badere«, »kirurge« i slične kojih je bilo na pretek u gradu i na Kaptolu. Liečnik kralja Sigismunda na početku XV. stoljeća bio je Dab Zagrebčanin! Tu moramo naročito iztaknuti g. 1909. osnovano »Društvo za spasavanje«, koji marno i obilno vrši svoju zadaću u korist zdravlja i života ljudi. A svakako ističemo i prvi zagrebački sanatorij u Klaićevoj ulici, koji je odpočeo svojim djelovanjem 1909. Pridošli su i drugi sanatoriji u novije vrijeme.

Još nam je spomenuti i važne naučne institucije: knjižnice. Knjižgu su vazda voljeli Zagrebčani. U prvom je redu knjižnica stolne crkve, sa svojim dragocjenim kodeksima, koja se već u XIV. stoljeću spominje. Kaptol je uredio svoju knjižnicu vrlo rano, koju biskup Mikulić povećava nabavom Valvasorove knjižnice u XVII. stoljeću. Uz Akademiju nauka osnovana je takodjer knjižnica od koje se rodi naša obilna sveučilišna knjižnica, a tako se je osnovala i knjižnica Hrvatske akademije. I drugi učeni zavodi i društva osnovali su i osnivaju svoje knjižnice. Knjižnica grada Zagreba osnovana je g. 1907. te je danas dragocjenom imovinom grada i služi obilno Zagrebčanima.

Dok su bolnice i cehovi, kao građanske korporacije vršile i neke humanitarne svrhe, pod konac sredine XIX. stoljeća ustraju se takova par excellence humanitarna društva u Zagrebu, koja su imala svrhu pomagati prehranu sirotinje. Tako su osnovana društva: »Čovječnosti« s pučkom kuhinjom, »Dobrotvor«, »Stolček« i za svjetskoga rata »Prehrana« i t. d. Neka, kao »Dobrotvor« pomaže obučom siromašnu zagrebačku pučkoškolsku mladež. Stvaraju se i stališke organizacije, koje djeluju socijalno, odgojno i humanitarno.

Za potrebe zagrebačke nadbiskupije osnovan je »Katolički list«, niču razni stručni časopisi, knjige za promicanje vjere, etike i morala. Izlaze razna vjerska teološka djela i molitvenici.

Isto tako iza »Danice Ilirske« — poslije »Hrvatske« osvanuli su razni časopisi i revije za potrebe književne. »Vijenac«, »Prosvjeta«, »Hrv. Vila«, »Naše Gore List«, »Neven«, »Leptir« i t. d., koji vrše u tom svoju svrhu.

Biskup Strossmayer osniva u Zagrebu »Jugoslavensku«, odnosno danas »Hrvatsku akademiju« i g. 1883. otvara »Galeriju slika«; u novije vrijeme otvorene su i druge galerije, moderne, retrospektivne i t. d. Osniva se u XIX. st. »Društvo za jugoslavensku povjestnicu«, »Hrvatsko arheol. društvo« i druga prosvjetna i naučna društva. Osniva se i »Umjetničko dru-

štvo«, »Umjetnička škola« — Akademija za promicanje likovne umjetnosti. Nadalje osnovano je — zapravo prvo hrvatsko športsko društvo »Strjelačko društvo« i gradi u Tuškancu svoju zgradu i strjelanu, s krasnom dvoranom, koja je u naše doba bila otmjenim sastajalištem elitnih društava, baš tako, kao i dvorana »Glazbenog zavoda« posvećenoga »Arti musices«.

U Zagrebu se na početku XIX. stoljeća osnovala i »Gardjanska garda«, a tako i g. 1848. »Narodna straža«, koje su bdile nad sigurnosti grada u ona burna vremena!

Za narodno gospodarstvo i novčarstvo osnivaju se štedionice, ponajprije »Hrvatska štedionica« razne banke i slični novčani zavodi. Osniva se »Gospodarsko društvo«, koje odpočinje i svojim glasilom, ponajprije na njemačkom, onda na hrvatskom jeziku.

Zagreb je mnogo trpio od požara, već od najstarijega vremena. Po koji put izgoreo je gotovo cijeli grad na »Gradecu« i Kaptolu. Za zaštitu od požara, donáša gradski magistrat već od XVI. stoljeća razne odredbe, i drži vatrogasne spreme. Takove su se čuvala u suši, na mjestu nekadašnje Šufflayeve, poslije Mačikove i Markovićeve kuće na Griču. Konačno se osniva »Dobrovoljnovatrog društvo«. I poplave su često dodijavale Zagrebu i od Medveščaka i od Save. Da se to spriječi dizali su se nasipi i kopali odvodni kanali. U novije vrijeme, pak i danas posećuje i država i grad mnogo mara, da se poplave spriječe.

Trpio je Zagreb i od potresa više puta, od kojih je onaj g. 1880. bio najstrašniji.

O sredjenju gradjevne osnove. Gotovo se radi više od jednoga vieka. Ali i to pitanje će se skoro temeljito riješiti.

God. 1850. pripojene su gradu Zagrebu i občine Nova Ves i Vlaška ulica, i odtada skreće Zagreb putem velegrada.

U svemu gotovo tom kulturnom i političkom radu vlada već od davnine hrvatski duh, i Zagreb se nastojao od-hrvati tudjinskom uplivu. U odporu, koji nastao tamo od g. 1740. u borbi za jezik i narodnost, stoji Zagreb na prvom mjestu, a u za nj domoljubi diljem Hrvatske. Prosvjećivanje narodno i obćenita narodna samosviest čini svoje. Zagreb napreduje kroz vjekove, makar su Hrvatsku sputavali odnosi s Magjarima, Austrijom, te konačno režim god. 1918.—1941., pa je ipak Hrvatska i grad njezin glavni Zagreb stvarao ču-desna na svim granama narodnoga života.

Na koricama neke knjige, napisao je njezin vlastnik stihove na spomen 600 godišnjice grada Zagreba:

»1842. na Gričkim goricah stoji Zagreb grad,
Šeststo mu let je, ali vezda mlad!«

Jest mlad je, i danas, kad slavi 700-godišnjicu svojih slobodina i temeljnih prava, po kojima se je mogao razvijati za vrijeme minulih vjekova do dana današnjega. Prednjačio je vazda hrvatskom narodu, a tako će biti i nadalje, dok bude Hrvata! I ako mu se je nametalo tudje gospodstvo, nije klonuo, on je živio duhom hrvatskim, sliedio je velike ideje hrvatskih prvaka i vazda im izkazivao dužno poštovanje, čast i povjerenje, Zagreb je bio, jest i ostat će vazda hrvatski grad i središte hrvatskoga rada i hrvatskih težnja!

On će biti vazda spreman na rad za dobro domovine, naroda, vjere, svojih predja i doma svoga!

Dr. Tomo Cuculić:

700 GODIŠNJICA PROGLAŠENJA ZLATNE BULE 10 GODIŠNJICA DRUŠTVA ZAGREBČANA

Proslavljujemo 10 godišnjicu našega društva, koja dobrim slučajem pada i na 700 godišnjicu proglašenja Zagreba slobodnim i kraljevskim gradom pa nastojimo da oba jubileja unatoč ratnim prilikama što dostojnije proslavimo.

Nije slučaj nego neka dublja povezanost događaja koja leži u tome što je državničkim činom koji je uslijedio na prijedlog hrvatskoga bana Dyoniza po kralju Beli u Hrvatskoj trećem a u Ugarskoj četvrtom davanjem slobodina zlatnom bulom gradu na Gričkim goricama udaren temelj gradjanskom životu, koji je dotada postojao samo u gradovima na Jadranu.

Duhom prolazimo sedam vjekova kad u početku Zagreb nije imao više od tisuću stanovnika. Stotinu godina kasnije 1342. stupa na hrvatsko prijestolje kralj Ljudevit I. Veliki koji u svojoj osobi ujedinjuje Hrvatsku, Ugarsku i Poljsku krunu.

Iz onog doba imamo prvi popis Zagreba iz kojega je vidljivo da su Zagreb — Grič i Kaptol zajedno — imali 281 kuću u kojima je po mišljenju stručnjaka moglo živjeti nešto preko 2800 stanovnika.

Stotinu godina kasnije 1442. kuca otomanska sila na vrata Europe — Carigrad — sav blizki iztok već gori, a opet sto godina kasnije 1542. hrvatsko kraljevstvo živi prema našem povjesničaru Smičiklasu — život narodne razvaline nekadašnje države a prema riečima staleža i redova